

Karl Popper, 1994 **Pražská přednáška**

Pane prorektore,
pane děkane,
dámy a pánové,

3. lékařské fakultě Karlovy university, jejímu děkanovi, profesoru Höschlovi a vám všem, kdo jste se tu dnes sešli, chci vyjádřit hlubokou vděčnost za velkou čest, které se mi zde dostává.

Být po šedesáti letech opět v Praze - a byla to léta nelehká - je pro mne obrovským zážitkem. Přijížděl jsem do Prahy z Vídně v letech 1911 a 1913 - ještě před první světovou válkou a také několikrát během války. A asi tak kolem roku 1934 jsem došel k závěru, že Praha je nejkrásnější město ve Střední Evropě. To se nezměnilo, ale vše ostatní ano.

Před šedesáti lety žil na Hradčanech Tomáš Garrigue Masaryk, velký zakladatel Republiky Československé a její president- osvoboditel. Hluboce obdivuji Masaryka. Byl jedním z nejvýznamnějších průkopníků toho, co jsem rok nebo dva po jeho smrti nazval otevřenou společností. Byl průkopníkem otevřené společnosti jak v teorii, tak v praxi; byl skutečně největším z jejích průkopníků od Abrahama Lincolna po Winstona Churchilla. Z nástupnických států rakouské říše, které zde stály poražené a zbídačené, byl Masarykův výtvar, Československá republika, jediným úspěšným výsledkem. První republika byla úspěšná svým finančnictvím, průmyslem, politikou, vzdělaností a kulturou; a byla i dobře bráněna. Nikdy v dějinách nebyl nový stát - který koneckonců vzešel z revoluce - tak mírumilovný a tak úspěšný, a přitom byl do značné míry dílem tvůrčího myšlení a konání jednoho muže. Tohle všechno ale nevzniklo samosebou, bez obtíží; bylo to výsledkem Masarykovy filosofie, jeho moudrosti a charakteru, ve kterém vynikala osobní odvaha, opravdovost a otevřenost. Svou vlastní filosofii označoval jako kritický realismus. A tím také skutečně byla. Avšak jeho humanismus nebo humanitářství také sehrály důležitou roli.

Věřím, že Masarykův neobyčejný život historici podrobně probádali. Nicméně jsem přivezl do Prahy dva krátké příběhy, o nichž je všem jeho životopiscům velice pravděpodobně málo známo. Autentičnost obou příběhů by mohl, podle mého, stále ještě (alespoň částečně) ověřit někdo, kdo se zajímá o studium dokumentů, které jsou možná dosud neprobádané.

První příběh souvisí se zvláštními okolnostmi, za kterých jsem poprvé slyšel Masarykovo jméno: bylo to v zimě 1915-16 za první světové války, když mi bylo 13 let.

Můj otec působil ve Vídni jako právník a naše rodina se blízce přátelila s rodinou Schmidtových, kteří měli tři syny a dceru. Jeden jejich syn byl důstojníkem, druhý, dr. Karl Schmidt, kterému táhlo ke třicítce, byl právníkem; třetí syn, Oscar, se mnou chodil do třídy. Dr. Karl Schmidt nás často navštěvoval a zůstával u nás na večeři. Jednoho takového večera - byl tehdy ve válečné uniformě důstojníka c. a k. armády - nám vyprávěl, že mu armáda svěřila úkol vyšetřovat případy velezrady a připravit válečné soudní procesy se zrádci. Pověděl nám o velmi zajímavém případě, kterým se právě zabýval: o případu tehdy šestašedesátiletého profesora filosofie na vídeňské universitě, dr. Tomáše Masaryka, který se právě nacházel v Anglii nebo ve Spojených státech; byl jedním z hlavních vůdců hnutí Čechů a Slováků za národní samostatnost, čímž zjevně naplnil skutkovou podstatu velezrady. "Ale", dodával Schmidt nejvýš důvěrně, "je to úžasný člověk". Vyprávěl nám, že četl Masarykovy knihy - zvláště knihu o vztahu Ruska a Evropy, která na něho velmi zapůsobila. Jak se tak nechal unášet tématem, udělal nám přednášku o tomto neuvěřitelném zrádci, o nanejvýš učeném a kulturním člověku, o vůdčím duchu filosofickém, o učiteli etiky, o velkém liberálově a o muži, který je hotov nasadit život za dosažení osvobození svého národa.

Schmidt nám také později pověděl o české armádě, kterou Masaryk organizoval z Čechů žijících v cizině (ve Francii, Anglii, Rusku a ve Spojených státech) a také z rakouských válečných zajatců českého původu v Rusku.

Byl to neobyčejný zážitek, který ani po 78 letech neztratil nic ze své původní intenzity. Dnes si myslím, že se taková věc mohla odehrát právě jen v Rakousku. Rakouská říše byla tehdy ve válce a platila zde zvláštní ustanovení, která nepodléhala parlamentní kontrole. V zemi vládl ministerský předseda, hrabě Stürgkh, který disponoval diktátorskými pravomocemi, odvozenými ze stanného práva. A přesto byla ve Vídni stále ještě živá liberální atmosféra předválečné doby. Stál před námi právník a zároveň důstojník, jehož úkolem bylo vyšetřovat velezrádnou činnost, a přitom on sám se dopouštěl zrady tím, že nám, obyčejným civilistům, svěřuje informace o postupu vyšetřování a o svém obdivu ke zrádci! Avšak bylo jasné, že nemá vůbec strach. Věděl, že je v bezpečí: v bezpečí navzdory diktatuře a stannému právu. Jaký rozdíl v porovnání s tím, co začalo o rok později v Rusku a co se rozbujelo do oné děsné nestvůrnosti, kterou můžeme nyní nazvat "moderní diktaturou".

Tak tohle se odehrálo ve Vídni v roce 1916. Avšak v některých provinciích, v oblastech, kde se státní moc střetávala tváří v tvář s iredentistickým nacionalismem, panoval státní teror. Místní úředníci ("kapesní" diktátoři) byli liberalismem velkých měst nedotčeni - a báli se. Vládli za pomoci tajného teroru a dokonce mučení: dovídal jsem se o tom všem z téhož neobyčejného zdroje - díky opakovaným návštěvám dr. Karla Schmidta. Schmidt nám sděloval vše o Masarykově počínání, vše o svém hrdinovi, na něhož sbíral materiál, který by byl určitě vedl k Masarykově popravě, kdyby se ho někdy náhodou vítězná rakouská říše podařilo zmocnit. Avšak v roce 1916 dokonce i mně začalo být jasné, že k tomu nikdy nedojde: že centrální mocnosti válku prohrály. Zato jsem ale nevěděl, že dokonce členové rakouské vlády to chtěli vzdát a že Rakousko pokračovalo ve válce hlavně ze strachu z německé invaze. Zde končí můj první příběh. Téměř o dvacet let později, když byl rakouským diktátorem kancléř Schussnigg, jsem znovu náhodou zaslechl něco velmi osobního o Tomáši Masarykovi. Byl jsem na vídeňské universitě žákem profesora Heinricha Gomperze, učenice v oboru řecké kultury a filosofie. Spřátelili jsme se. Po vraždě kancléře Dolfusse, spáchané skupinou rakouských národních socialistů, převzal moc Schussnigg, který požadoval po všech státních zaměstnancích, včetně učitelů a profesorů, aby vstoupili do organizace, již nazval Vlastenecká fronta, do organizace, jejímiž členy směli být pouze lidé, kteří podepsali prohlášení, že jsou proti Anschlussu neboli sjednocení Rakouska s Německem. V Německu tehdy vládla hitlerovská diktatura. Všichni universitní profesori tehdy podepsali (a zvláště ti, kdo byli nacisté). Vyskytla se pouze jediná výjimka: profesor Heinrich Gomperz, jehož rodina pocházela z Německa a jehož kulturní zázemí a orientace na řeckou vzdělanost ho vedla k přesvědčení, že jednota s Německem je potřebná - už proto, že tam působí velký počet antických badatelů. On sám byl židovského původu a byl si plně vědom Hitlerových teroristických rasových teorií a jeho teroristické praxe. Choval však důvěru k vysoké civilizovanosti Německa a na Hitlera pohlížel jako na politickou raritu, která zajisté brzy zapadne. Podle mého mínění Gomperz shledal, že je pod jeho důstojnost, aby se Hitlerem nějak zvlášť zabýval. Bohužel se ve většině těchto svých představ tragicky mýlil. Skutečnost, že nevstoupil do Schussniggovy Vlastenecké fronty vedla k jeho propuštění z university, takže přišel o veškerý svůj příjem. A do novin se to nikdy díky cenzuře nedostalo. Nikdo se o jeho propuštění nedověděl. Ani já jsem nic neslyšel, dokud mi jednoho dne nezatelefonoval - a tak jsme se setkali. Tehdy mi vyprávěl, co se stalo a že se po svém propuštění rozhodl emigrovat do Spojených států. Neměl však peníze na onu nákladnou cestu. A tak odjel do Prahy, kde požádal starého přítele a kolegu Masaryka o půjčku. Masaryk mu daroval potřebnou částku z vlastních osobních úspor - o půjčce nechtěl ani slyšet - a vysvětlil Gomperzovi, že si za daným účelem

neřeje čerpat z žádných oficiálních fondů, protože by politický prvek v celé záležitosti mohl být chápán jako proněmecký, a možná dokonce prohitlerovský čin ... A Gomperz mi vyprávěl, jak dojmavé a nádherné bylo toto setkání s Masarykem.

Dámy a pánové, vždycky jsem Masaryka obdivoval jakožto jednoho ze dvou velkých státníků a hrdinů Evropy dvacátého století: mám na mysli Masaryka a Churchilla.

Masarykovo Československo bylo - podle mého nade vši pochybnost - nejotevřenější ze všech společností, které kdy v Evropě spatřily světlo světa. Vydrželo pouhých dvacet let; třebaže těžkých, bylo to nádherných dvacet let: V nejkratším možném čase tato otevřená společnost vybudovala fungující hospodářství a nejspolehlivější vojenský obranný systém v Evropě. Potom bylo Masarykovo Československo zničeno dvěma staršími evropskými otevřenými společnostmi - Británií a Francií, kde byli právě u moci ústupkáři, kteří na zničení Československa s Hitlerem spolupracovali. A tady je člověk náchylný ke spekulacím: kdyby byl Masaryk v té době ještě naživu, je nepravděpodobné, že by byli ústupkáři mohli Hitlerovi pomáhat při zničení Československa. Hitler tehdy stále ještě blafoval a Masaryk by mu byl - podle mého názoru - jistě ušetřil náležitou odpověď.

Avšak do struktury československé otevřené společnosti byl od samého začátku zabudován zbytečný slabý článek. Narážím zde na takzvaný princip národního sebeurčení, na princip, který na Západě získal téměř absolutní morální autoritu (kterou dodnes neztratil), ačkoli stačí jen trochu popřemýšlet, abychom pochopili, že takovou zásadu nelze v Evropě vůbec uplatnit; vždyť i ostrovy jako Velká Británie, Irsko nebo Kypr jsou obydleny několika takzvanými národnostmi, které mají každá své politické vůdce, požadující národní sebeurčení. A masarykovská otevřená společnost nebyla s to dát na tyto požadavky hluboce zváženou, morální a politickou odpověď. Není to tak dávno, co se vaše země ocitla pod podobným tlakem; a protože neměla dobře promyšlenou teoretickou a morální obranu, muselo dojít k jejímu rozdělení. Nikdo neví, jaké budou důsledky. Homogenní obyvatelstvo hovořící jedním jazykem má nepochybně obrovskou výhodu, co se týče průmyslové spolupráce; ale kde v Evropě něco takového najdete? Evropa jednoduše taková není, s výjimkou velmi mála zemí, kde bylo homogennosti dosaženo politickými a výchovně vzdělávacími prostředky, s jejichž pomocí byly potlačeny menšiny nebo dialekty. To platí zejména pro Německo a Francii. Ale i tyto dvě země mají dnes významné menšiny - a tak je tomu ostatně u všech evropských států. Výjimku tvoří Island (a snad také Malta).

Domnívám se, že každý, kdo miluje mír a civilizovaný život, by měl přiložit ruku k dílu všeobecné osvěty stran nepraktičnosti a nehumánnosti onoho slavného - nebo, mohu-li se tak vyjádřit - nechvalně proslulého principu národního sebeurčení, který nyní zdegeneroval do své svrchovaně hrůzně podoby, do etnického terorismu.

Proti takové hrůze musíme bojovat. Nesmíme se stát kořistí cynického přesvědčení, že historie je násilná a strašná, hnaná bezuzdnou touhou po zlatě, naftě, po bohatství a moci. Tento cynický výklad historie je nepravdivý. Evropské dějiny začínají Solónovou pokojnou revolucí, která reformovala athénskou ústavu. Osvobodil otroky, kteří byli dříve svobodnými občany, ale propadli svobodou svým věřitelům, kterým nebyli sto splatit dluhy. Solónova revoluce zamezila Athéňanům v opakování podobné praxe. Odtud bylo ještě hodně daleko k Americké revoluci a k Abrahamu Lincolnovi, který padl jako poslední ze šestisettisíc bílých vojáků ve strašlivé válce, jejímž výsledkem bylo osvobození černých otroků ve státech jižní konfederace.

Toto nejsou pouhé dvě výjimky, jež by krásily jinak nekonečné dějiny chamtivosti a násilí. Jedná se spíše o významné úspěchy - je nutno přiznat, že se vyskytují spíše vzácně uprostřed množství porážek a nezdarů, které jsme utrpěli často v důsledku našich vlastních chyb - v průběhu našeho nekonečného zápasu za svobodu a spravedlnost.

A nyní, když se opět potýkáme s novými nezdary, si musíme vzpomenout na náš nejčerstvější úspěch: Jižní Afriku. A musíme si neustále připomínat taková neuvěřitelná vítězství ducha svobody, otevřenosti a lidskosti, jakým byl Churchillův zdánlivě beznadějný odpor vůči Hitlerovi po pádu Francie a Masarykův triumf, když přivedl domů své chrabré vojáky (armádu o síle 60000 mužů) přes Sibiř a Vladivostok, Tichý oceán a americký kontinent, aby založil velkolepou republiku, otevřenou společnost natolik silnou, že po řadě násilných a smrtelných nehod dokázala vždy znovu povstat.